

„A JÓ GYŰJTŐ AZTÁN ÉLETET AD A HOLT KÉRDÉSEKNEK”¹

KÉRDŐÍVEK ÉS ÚTMUTATÓK A NÉPRAJZI KUTATÁSBAN

A kérdőívek és útmutatók használata a néprajztudomány kialakulásától kezdve, sőt már azt megelőzően is bevett adatgyűjtési módszer volt, amelynek története feltáratlan, és annyira gazdag és szerteágazó, hogy akár egy nagy néprajzi tudománytörténeti monográfia anyagául is szolgálhatna.

A kérdőívek, útmutatók használatának, történetének kézzel fogható lenyomata a Néprajzi Múzeum kéziratgyűjteménye illetve a jóval több, mint fél évszázados múltra visszatekintő „önkéntes néprajzi gyűjtők”, korábbi átfogóbb nevén „társadalmi gyűjtőhálózat” (pl. gyűjtőpályázatok) iratanyaga. A kéziratgyűjteményben közel 2000 olyan tétel van, amely biztosan kérdőíves gyűjtéseken alapul, kérdőívekre és/vagy útmutatókra adott válaszokat tartalmaz, míg a társadalmi gyűjtőhálózat keretében több tucat kérdőíves útmutató sorozat készült, amelyek egészen a közelmúltig segítették a gyűjtési segédanyagot keresőket. A kérdőíves gyűjtést meghatározó módon, döntő többségében önkéntesek bevonásával végezt(ett)ék, a néprajzkutatók bevonására ritkábban került sor.

A néprajzi kutatások kérdőív-használatára magukon a kérdőíveken és útmutatókon kívül a publikált tanulmányok, monográfiák módszertani részeinek, fejezeteinek áttekintése révén is lehetett adatokat találni – ezt a kutatást a digitalizált néprajzi publikációk (pl. *Ethnographia*, múzeumi kiadványok) tették lehetővé. Ezen túlmenően feltehetően sok kutató használt kutatásai során saját maga által készített és akár mások segítségével kitöltetett kérdőíveket is, csak-hogy ezekről hivatkozások hiányában alig rendelkezünk adatokkal.²

A fennmaradt kérdőívek alapján megállapítható, hogy a néprajzi kérdőívhasználat nagyon hosszú periódust fog át: az egyik legkorábbit Semayer Vilibáld állította össze 1899-ben, míg a gyűjtésszervezés kérdőívei között találunk még az 1990-e évek végén készületeket is, például Zentai Tündéét, ami a népi alváskultúrára vonatkozó nagy monografikus kutatásához szolgáltatott

¹ Az idézet forrása: ORTUTAY, 1956, 97.

² Jó példa volt erre Sárkány Mihály előadása, amelyben megemlítette, hogy afrikai terepmunkája során saját maga által készített kérdőívet használt az adatgyűjtés hatékonyabb elvégzéséhez.

számára adatokat.³ A kérdőíves és a néprajzi kérdőíves adatgyűjtés múltja persze ennél sokkal korábbi időszakokra nyúlik vissza, sőt a kérdőíves adatfelvétel a 18–19. században már elterjedt adatgyűjtési módszer volt: a néprajzi kutatásokban alkalmazott kérdőívhasználat első megjelenését egyes kutatók 1838-ig, Edvi Illés Pálig vezetik vissza (FEJŐS, 2001, 37.).

Az egyik legkorábbi, nyomtatásban megjelent kérdőívet 1899-ben készítette Semayer Vilibáld. Ez 134 kérdést tartalmazott, a címe *Kérdőív Szolnok-Doboka megyének ethnológiai fölvételére* volt, amelyet Szolnok-Doboka vármegye monográfiájának utolsó, néprajzi kötetének az elkészítéséhez, kutatásához állított össze és küldött el Semayer minden községbe, ahol azt a helyi írástudók, jegyzők, tanítók, bírók, plébánosok töltötték ki.⁴ Az anyagi kultúrára, népszokásokra, folklórjelenségekre vonatkozó, átfogó kérdéseket tartalmazó, kitöltött kérdőívek (304 db) szerencsés módon fennmaradtak. Ez az egyik olyan, ritka kérdőíves kutatás, amelynek tudománytörténeti összefüggései ismertek, sőt, amelynek tartalmi elemzése is megtörtént Fejős Zoltán tanulmányának köszönhetően (FEJŐS, 2001). Semayer Vilibáld Szolnok-Doboka vármegye monográfiájának 8. néprajzi kötetét nem készítette el, annak ellenére, hogy a térség néprajzával komolyan foglalkozott, 1903-ban előadást is tartott róla a Magyar Néprajzi Társaságban. A kérdőíves adatfelvétel kézirat formájában a Néprajzi Múzeum Kéziratgyűjteményében maradt fenn (FEJŐS, 2001, 41.).

Semayer nevéhez fűződik az egyik első átfogó néprajzi terepmunkát segítő kérdőív is, amelyről, illetve a hozzá kapcsolódó kutatási programról a Néprajzi Múzeum 1909-es jelentésében számolt be; a kérdőívet közre adta a *Néprajzi Értesítő*ben is (SEMAYER, 1909).⁵ Ez a kérdőív azért is különleges, mert egy átfogó néprajzi terepmunka-kutatás fontos módszertani eleme volt. Múzeumi alkalmazásának célja mindenekelőtt a szóránymagyarság által lakott területek átfogó kutatása lett volna, amelynek fontos eleme volt az adott régió egy köz(ép)ponthoz tartozó falujának hosszabb ideig, 10–14 napig tartó részletes kutatása (a kérdőív segítségével), amit rövidebb, 2–3 napos, más településeken végzett gyűjtések egészítettek ki. A kutatást részben a múzeum munkatár-

³ Az Etnológiai Archívum társadalmi gyűjtőhálózatot, önkéntes gyűjtést, gyűjtőpályázatot szervező dokumentumállományának tekintélyes részét teszik ki azok a kérdőívek, útmutatók, amelyeket tematikus egységekben tartottak nyilván, és tematikus keresésüket cédlakatalógus segítette. Az 1940-es évektől gyűjtött anyag, amely kéziratossá és nyomtatott kérdőívekké, útmutatókká egyaránt tartalmaz, mintegy 250 darabból áll.

⁴ Néprajzi Múzeum, Etnológiai Archívum (NM EA) 2381: *Kérdőív Szolnok-Doboka vármegye ethnológiai felvételre* I–VII. 1899-ből, 7566 oldal, 1054 rajz, 224 térkép.

⁵ Néprajzi Múzeum Irattára (NMI) 97/1909: *A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának 1909. évi III. negyedévi gyűjtési programja* (mellékelve a kérdőív nyomtatott változata).

sai végezték volna: az ifjú gyakornok Györffy István, továbbá Garay Ákos, Sebestyén Károly, Bartucz Lajos és mások. Jóllehet Semayer 800–1000 falu felmérését tervezte, a kérdőív módszeres használatának nem maradt nyoma. A kérdőív átfogó szemlélete vagy javasolt dokumentációs módszerei (pl. fotózás, térképek használata, gyűjtése) mindazonáltal Györffy István Hont megyei és Fekete-Körös völgyi terepmunkájában is jól felismerhetők (SZILÁGYI, 1984; FEJŐS, 2001; GRANASZTÓI, 2015). Semayernek a *Néprajzi Értesítő*ben közzétett, a Magyar Néprajzi Társaság tagjaihoz intézett bevezetője szerint a Néprajzi Múzeum addig nem pihenhet „míg a magyar haza minden egyes községéről egy-egy ilyen, térképekkel, fényképekkel, s tárgyakkal hitelesített, az illető munkás tehetségéhez, szakmájához mérten többé-kevésbé tökéletesen kitöltött kérdőívvel nem rendelkezik” (SEMAYER, 1909, 249.).

A kérdőíves gyűjtésnek különleges, és már Tagányi Károly (TAGÁNYI, 1917) által is emlegetett korai szociográfiai példája Braun Róbert *A falu lélektana. Kérdőív és mintaválasz egy tervezett szociográfiai felvételhez* című tanulmánya a *Huszadik Század* 1913-as évfolyamában (BRAUN, 1913). Kérdőíve a *The American Journal of Sociology* 1912-es számában megjelent kérdőív átdolgozásával készült a Társadalomtudományi Társaság Szociológiai szakosztályában, többek között Kóris Kálmán szakmai segítségével. Az eredeti kérdőívet William I. Thomas állította össze, aki „az európai parasztság pszichológiájára akart anyagot gyűjteni a szociológiai összehasonlítások céljából”, és a magyar adatok összegyűjtésére Braun Róbertet kérte fel (BRAUN, 1913, 545.).⁶ Braun Róbert a magyarországi viszonyokra átdolgozott kérdőívet két faluban, az Arad megyei Csicséren és a Szeged melletti Szegedfelsőtanyán próbálta ki, aminek tapasztalatait tanulmányában meg is írta. A kérdőív célja jelenkutatás volt, nem pedig „etnográfiai kuriózumok” gyűjtése, mert Braun szerint minél gyakrabban fordul elő egy jelenség, az annál fontosabb (BRAUN, 1913, 548.). A tanulmány a kérdőív összes kérdését és a rá adott válaszokat tartalmazza.

Végül ennek a korszaknak egy sokáig elfelejtett, de néprajzi tematikájú kérdőíve (1899–1900) a *Kérdőív a magyarországi zsidóság néprajzi felvétele céljából* című, amit az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat adott ki, és amely hét megnevezett tematikát tartalmaz: eredet, nyelv, rítus, babonák, szokások, költészet, tárgyi néprajz. A kérdőívre érkezett válaszokból többet közreadott a *Magyar Zsidó Szemle*, de feldolgozásuk nem történt meg, csak Rékai Miklós

⁶ W. I. Thomas Braun Róbert által is hivatkozott tanulmányának címe: „Race Psychology: Standpoint and Questionnaire, With Particular Reference to the Immigrant and the Negro”.

alkalmazta, próbálta ki a kérdőív kérdéseit a munkácsi zsidók körében végzett néprajzi terepmunkája során (RÉKAI, 1999).⁷

Az iménti példák is bizonyítják, hogy a 19–20. század fordulóján megélénkülő néprajzi gyűjtés bevett módszere volt a kérdőíves adatgyűjtés, ami a korban elterjedtnek számító, és a közigazgatás által is használt, adatgyűjtési hagyományra támaszkodott: az adatokat a helyi közigazgatás szereplői, írástudók segítségével gyűjtötték.⁸

A néprajzi kutatásokban ezt a gyűjtő-adatszolgáltató kört egyre tágították, aminek korai példája a Folklore Fellows magyar osztályának országos népköltészeti gyűjtése, amit célzottan főiskolák és középiskolák tanárainak és diákjainak a gyűjtőmunkájára alapoztak. Sebestyén Gyula és Bán Aladár felhívása az *Ethnographiában* jelent meg, ami tartalmazta a *Gyűjtők kérdőívét* is (SEBESTYÉN – BÁN, 1912). Ez műfaját tekintve valójában egy nagy, átfogó népköltészeti és népszokás útmutató és kérdőív keveréke volt, a következő témakörökben: népköltészet, népnyelv, népzene és néphit, babonás szokások. Ezt az útmutatót még az 1920-as években is használták, kiadták. A kérdőív alapján készített válaszok, gyűjtések már az első felhívást követő években nagy számban érkeztek, amelyek egy-egy anyagrészének a feldolgozása is megtörtént (SZENDREY, 1924). A Folklore Fellows anyagának számba vétele, kutatása néhány éve indult meg.⁹ Ez a gyűjtés is bizonyítja, hogy a kérdőíves gyűjtések, ha tényleg megvalósulnak, és jól koordináltak, az adatgyűjtésnek/feltárásnak pótolhatatlan módszerét jelentik: ezeknek a kérdőívekre alapozott gyűjtési mozgalmaknak köszönhetően maradtak fenn a 20. század elejéről nagy számban néprajzi adatok és váltak napjainkra ritka történeti forrásokká.

Szendrey Zsigmond a Magyar Néprajzi Társaság kiadványként 1920-ban jelentette meg a *Néphagyományok gyűjtésének módszere* című kiadványát, amelyben a Folklore Fellows egyfajta folytatását, és újabb gyűjtési program elindítását szorgalmazta. Újdonságként a helyben élő, nem pedig Budapestről lejáráó gyűjtőkre támaszkodva szervezte a gyűjtést. Ezt a módszert elmondása szerint a finneknél látta. Így – az önkéntesek bevonásával – véleménye szerint azok gyűjtenének, akik állandóan, naponta érintkeznek, együtt élnek a helyi közösségekkel. Módszerként a kikérdezést javasolta, és azt, hogy a Társaság

⁷ A kérdőív keletkezéstörténetét is részletesen feltárja Rékai Miklós a tanulmányában.

⁸ Ilyen, a néprajzhoz közel álló kezdeményezés volt Mattyasovszky Miklós kérdőíve az öröklési szokásokról, amit az igazságügyi miniszter támogatásával 642 helyen, közjegyzők, járásbírók töltöttek ki, majd az anyag feldolgozásra is megtörtént (BOGNÁR, 2002; TAGÁNYI, 1917, 57.). A jogszokások gyűjtésére az 1900-as évek elején még további kérdőívek is készültek, köztük Tagányi Károlyé 1919-ben (BOGNÁR, 2002).

⁹ *Folklore Fellows. Történeti és módszertani kérdések egy száz éves néprajzi gyűjtés kapcsán.* Műhelykonferencia, 2014. december 11. ELTE BTK Néprajzi Intézet.

tájékoztatóját, útmutatóját, amit ő maga állított össze, pontról pontra haladva kérdezzék ki, a válaszokat írják le, mint ahogy minden mást, amit az adatközlőktől hallanak. Szendrey programjában az újabb, vagy korábban nem gyűjtött műfajok, mint például az irredenta dalok, vagy az első világháborúból hazatérő katonák dalai is nagy hangsúllyal szerepeltek (SZENDREY, 1920).

Ebből az időszakból a néprajzkutatók saját monografikus kutatásaikhoz használt kérdőívei csak ritkán maradtak meg. Ezért számít különlegesnek az évente sok hónapot terepen töltő Györffy István kézzel írt (de nyomtatásban is kiadott) kérdőíve a cséplés–nyomtatás–szemnyerés kérdéskörben, amelyet 1928-ban, a témában megjelent nagy tanulmányának adatgyűjtéséhez (is) használhatott, bár nem hivatkozik rá (GYÖRFFY, 1928).¹⁰ Györffy kérdőíves gyűjtési tanácsa a következő volt:

A kérdéses technikai módja az, hogy ráérő időben, vasárnap, gazdakörben, templomozás után, községházán válasszunk ki 3–4 öreg, 70–80 év körüli értelmes gazdaembert, öreg cselédet, akinek jó emlékező tehetsége van, szívesen beszél... Lehetőleg az ő szavakkal írjunk le mindent. Ha lehetőségünk van, tekintsük meg a lakásukon a szóban forgó tárgyakat, ha tudjuk[,] rajzoljuk le, fényképezzük le.¹¹

A terepmunka kiegészítése kérdőívhasználattal sok néprajzi kutatásnak bevett módszere lehetett, hiszen a megfigyelt néprajzi jelenségek, az anyagi kultúra vagy a népszokások elterjedtségének vizsgálata során egy objektívebb, akár statisztikailag reprezentatívabb kép kialakítását tette lehetővé. Ezzel együtt is a 20. század első felében az egyéni kutatások során felhasznált kérdőívek pontos szerepe még feltárássra vár.

A 20. század első felének szorosán vett utolsó – illetve újabb – nagy néprajzi kérdőív-készítő és használó időszaka a II. világháború előtt, az 1930-as évek végén kezdődött el, és a néprajzkutatók egy új generációjának máig ható tevékenységéhez kapcsolódik. Többek között Györffy István kérésére utazott tanulmányútra Keszi Kovács László és Gunda Béla skandináv országokba, azaz a céllal is, hogy a Néprajzi Múzeum egyoldalú tárgygyűjtéseivel szemben egy szélesebb adatgyűjtési és archiválási koncepciót dolgozzon ki. Ennek az új programnak első írásos változata egy hosszú levél volt 1938-ban, amit Keszi

¹⁰ NM EA 5678. A kérdőív használatára érdekes adat VISKI Károly: *Jegyzetek Györffy István litografált kérdőíve alapján a mezőgazdasághoz. Néhány feljegyzés a halászatához* című kézírata (Tihany, 1939), ami egy gyűjtési napló részlete, amelyben több idős adatközlőtől származó adatok alapján tulajdonképpen kitölti Györffy kérdőívét (NM EA 6.).

¹¹ NM EA 5678. GYÖRFFY István: *Kérdőív a régi magyar cséplési és nyomtatási módok ismertetéséhez.* é. n.

Kovács László írt Györffy Istvánnak.¹² Bár a levélben vázolt program egyúttal az Etnológiai Adattár mint gyűjtemény megalapításának is első felvetése, mégis sokkal inkább egy átfogó és sokoldalú néprajzi gyűjtőprogram volt. Szerzője külön pontban fejtette ki a néprajzi gyűjtéssel, terepmunkával kapcsolatos elképzeléseit: „Északon rengeteget gyűjtenek, kötelező évente 1–2 hónapot terepen tölteni. Előre kidolgozott terv szerint gyűjtenek, nem vaktában. A gyűjtött anyagot hamarosan és folyamatosan le is kell írniuk és azt együtt tartva helyezik el az archívumba.”¹³

Ennek mintájára dolgozták ki a magyarországi gyűjtés céljait, amelynek középpontjában minden, még dokumentálható néprajzi jelenség és adat összegyűjtése, rögzítése és archiválása állt, méghozzá az erre a célra létrehozott adattárban, az Etnológiai Archívum elődjében. Az adatok gyűjtésében – a skandináv példákat látva – meghatározó szerepet szántak a társadalmi gyűjtőhálózatnak, vagyis a helyi viszonyokat ismerő és motivált önkéntes gyűjtőknek. A kérdőívek illetve a még gyakoribb gyűjtési útmutatók a tapasztalatlan önkéntes gyűjtők irányításának és segítésének, valamint a tudományos programban szereplő témák gyűjtésének voltak nélkülözhetetlen eszközei. A társadalmi gyűjtőhálózat tagjait toborzás útján nyerték meg a feladatra, folyamatosan küldték nekik a kérdőíveket, ők pedig a lakóhelyükön végezték a gyűjtéseket. A kérdőívek összeállításában, készítésében, főleg az indulás időszakában Gunda Béla játszott meghatározó szerepet. 1939–1940-ben már megjelentek az első nyomtatott kérdőívek a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárának kiadásában. Az indítás céljait az 1. sz. nyomtatott körlevélben fogalmazta meg Gunda Béla: félévente 4 kérdőív eljuttatása a gyűjtőhálózatba jelentkezett tagoknak, a visszaküldött kérdőívek feldolgozása, amelyek többek között a *Magyar Néprajzi Atlasz* alapjait is jelentették volna.¹⁴ A kérdőív-készítés részleteit (pl. az előre elkészített rajzok használatát) pontosan végiggondolták Keszi Kovács Lászlóék: „Az alapkérdőív legyen minél részletesebb, kerülje az igen, nem válaszokat kiváltó kérdéseket, de két gépelt oldalnál ne igen legyen nagyobb terjedelmű, mert terjedelmes kérdőívekre kevés és nem kívánt mértékig pontos válasz szokott visszaérkezni a kérdőívet kiküldő intézethez” (K. Kovács, 1939, 289.). A gyűjtés alapját jelentő alapkérdőívből 12 darab készült, amelyek többsége az anyagi kultúra kisebb és nagyobb tematikáira (például gereblyeformák elterjedése és használata, szájkosarak, hótalpak, jégpatkók, illetve halászat, fazekasság,

¹² NM EA 8275. Keszi Kovács László: *Az Ethnológiai Adattár és a néprajzi kutatás, ill. muzeológia tervezete*, 1938, Tartu. Részletesebben: GRANASZTÓI, 2012.

¹³ NM EA 8275. Keszi Kovács László: *Az Ethnológiai Adattár és a néprajzi kutatás, ill. muzeológia tervezete*, 1938, Tartu. Részletesebben: GRANASZTÓI, 2012.

¹⁴ GUNDA Béla: 1. sz. körlevél. *A magyar népi műveltség minden barátjához*. Budapest. é. n. (aprónyomtatvány).

szőlőművelés, pásztorszokások, népi ruházat) vonatkozott. Kidolgozójuk több esetben Szendrey Ákos vagy Gunda Béla, illetve Gönyey Sándor és Palotay Gertrúd volt.¹⁵

A háború előtt a Néprajzi Múzeum elindított egy útmutató sorozatot is *Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez* címmel, amelynek első füzeté 1939-ben jelent meg Gunda Béla összeállításában a *Gyűjtögető gazdálkodás és Az elvetett búzától a kenyérig* címmel. Gunda Béla készítette el a *Magyar Néprajzi Atlasz* adatgyűjtésének első lépéseként az emberi erővel végzett teherhordásra vonatkozó kérdőív 20 kérdését is, amelynek gyűjtése is megindult több száz helységben. A próbagyűjtésekben az önkénteseken kívül fiatal néprajzkutatók vettek részt, mint például Vajda László vagy Vajkai Aurél.¹⁶

A Gunda Béla irányításával kiadott alapkérdőívekre a Néprajzi Múzeum kéziratgyűjteményében kb. 130 válasz azonosítható könnyen 1943-ig, de ez a szám még nagyobb is lehet. A válaszadók összetétele társadalmilag vegyes, a helyi értelmiségiek (tanítók) mellett pl. Fülöp Imre kiscgazda (Endrőd-Kondorostanya, Békés megye) is leírta a gereblye-használattal kapcsolatos ismereteit, tapasztalatát.¹⁷ Ez az eset is jelzi, hogy a kérdőíves gyűjtésnek mekkora forrásértéke lehet.

A szervezett kérdőíves gyűjtések másik központja az Államtudományi Intézet Táj- és Népkutató Osztálya volt, amely 1939-től szervezte többek között a Táj és Népkutató Táborokat is, amelynek résztvevői leginkább az egyetemek, főiskolák hallgatói közül kerültek ki. Ezt a munkát is segítették kérdőívesek, például Papp László 1948-ban jelentette meg az Intézet kiadásában a népi jogélet kutatását, gyűjtését segítő útmutatóját, kérdőívét (PAPP, 1948). De az Intézet szervezte a Magyar Cserkészmozgalommal együtt az Országos Teleki Pál Portyázó Versenyt, amelynek célja volt a magyar falu megismerésén túl „adatokat gyűjteni a magyar népismeret tudománya számára”. Ehhez készült el a falutörténeti kérdőív 12 kérdéssel, amelyre 38 darab, kb. 100 oldalas válasz érkezett, amelyek mind 5–15 faluból származó adatfelvételt tartalmaznak.¹⁸

A második világháború után teljesen más társadalmi-politikai viszonyok között egy új és sokkal tömegesebb, illetve más típusú önkéntes gyűjtő mozgalom indult el, amit nagy számban készített „útmutatók” segítettek. A Gunda Béla kezdeményezésével megindított folyamat 1952-től Morvay Péter vezetésével – más szervezeti keretek között, sokkal jelentősebb finanszírozási és humán erőforrás lehetőségekkel, néhány évig a Népművészeti Intézettel együttműködve – újra-

¹⁵ Részletesebben és teljes lista: SZENDREY, 1943; FEJÓS, 2000, 945.

¹⁶ NM EA 5519–5538: *Teherhordási kérdőívek*.

¹⁷ NM EA 12, FÜLÖP Imre, *Felelet az 1. sz. alapkérdőívre*. é. n.

¹⁸ NM EA 21574–21611.

indult. Az 1950–1960-as években több száz önkéntes gyűjtő jelentkezett néprajzi gyűjtések végzésére. E mozgalom lényeges eleme, éltető forrása megyei és az országos néprajzi gyűjtőpályázat volt. A gyűjtőmozgalom szervezésére, irányítására a Néprajzi Múzeumban gyűjtésszervező csoport létesült, a mozgalom önálló kiadványt is kapott *Adattári Értesítő* néven, ami 1952–1963 között jelent meg. Az indulás nagy lendülete két általános kérdőív kiküldésével kezdődött, amelyet a gyűjtőhálózat tagjai töltöttek ki. Az egyik ezek közül az úgynevezett *Felderítő kérdőív* (FELDERÍTŐ, é. n.), a másik, sok tematikai átfedéssel a *Társadalmi néprajzi alapkérdőív* (TÁRSADALMI, 1952) volt.

A *Felderítő kérdőív* egy 10x14 cm-es kis füzet, amelynek célja 56 kérdés formájában egy-egy település néprajzi sajátosságainak a vázlatos felmérése volt, a későbbi kutatások érdekében. A kérdőív átfogó tematikai sokszínűsége a halásztól a még élő népszokások megállapításán keresztül a halotti tor szokásának a kérdéséig tartott. A felderítő kérdőívet nagy számban töltötték ki a gyűjtőhálózat résztvevői, de néprajzkutatók is: például Pesovár Ernőtől öt maradt meg a Nógrád megyei Etes, Dejtár (2 db), Ipolyszög és Drégelypalánk községekből (1952).¹⁹ Ezek a kérdőívek legfeljebb tájékozódásra voltak alkalmasak egy-egy néprajzi jelenség létezését illetően, így hasznossága inkább az adott részterület kutatója számára lehetett nagyobb. Például Szacs vay Éva a báb-táncoltató betlehemezés kutatása során átnézte a felderítő kérdőíveket, és talált is a szokás létezésére adatot Nagyberki község kitöltött kérdőívében. A *Felderítő kérdőív* használhatóságát is ellenőrizve a helyszínen a szokás gazdag gyakorlata- emlékezetét találta meg, sőt sikerült egy komplett betlehemi játékot gyűjtenie és terjedésére is sok adatot találnia. Mindennek a *Felderítő kérdőív*ből eredő kutatásnak egy nagyobb tanulmány lett a végeredménye (SZACSVAY, 1972).

Az 1950–1960-as években sorra jelentek meg a kérdőívek, gyűjtési útmutatók, amelyeket a korszak neves néprajzosai készítettek. A kérdőívkészítésben a Néprajzi Múzeummal szoros együttműködésben a Népművelési Intézet is részt vett, és a Művelt Nép Könyvkiadó gondozásában több, néprajzkutató által készített útmutató is megjelent 1953-ban, mint pl. Dégh Lindának a munkásosztály néprajzi vizsgálatához, Fél Editnek a népi hímzésekhez, Katona Imrének a történeti népköltészetéhez, Manga Jánosnak a színjátékszerű népszokásaink gyűjtéséhez készített útmutatója, vagy K. Kovács Lászlónak a *Hogyan gyűjtjük a népi gazdálkodás tárgyait* című munkája. Ezek többsége elég nehézkes szakszöveg, amely az adott jelenséget foglalja össze és tesz néhány javaslatot a gyűjtéséhez. A Néprajzi Múzeum az 1939-ben megindított *Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez* című sorozatát folytatta, aminek második és harmadik száma 1956-ban jelent meg a lakodalmi szokások (Szendrey Ákos)

¹⁹ NM EA 2935.

és a népmesék (Kovács Ágnes) gyűjtéséről. Erdélyi Zoltán *Az erdő néprajza* és Morvay Judit *Népi táplálkozás* című útmutatóját a Végh József (Hofer Tamás és Balogh István közreműködésével) által összeállított *A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse* I., II., III. című útmutatók követték az 1960-as években.²⁰ Utóbbiak nagy sikerét mutatja, hogy a *Hordás, nyomtatás, cséplés* füzetet 1976-ban újra kiadták, és az 1970-es évek végéig közel 200 válasz, feldolgozás érkezett hozzájuk kapcsolódóan az Ethnológiai Adattárba.

Az 1950–1970-es évek a kérdőív és útmutató készítés és használat nagy időszaka volt, ugyanakkor olvasgatva ezeket az útmutatókat az is megállapítható, hogy nem minden – akár jeles – néprajzkutató tudta az adott téma iránt motiválni az önkéntes gyűjtőket; ezek az írások leginkább a témát összefoglaló tudományos szakszövegek. Az 1970-es évekre nyilvánvalóvá vált, hogy a gyűjtőmozgalom kezd parttalaná válni, az adatgyűjtést nem lehet igazán összekapcsolni a preferált vagy fő néprajzi kutatásokkal, kérdőíves gyűjtés már alig folyt. Ez utóbbi az 1970-es években kapott új lendületet és irányt Hoffmann Tamás koncepciója alapján, ami szoros összefüggésben állt a Szabadtéri Néprajzi Múzeum szervezésével: az 1973-ban elkészült új kérdőív-sorozat 12 kérdőíve a népi építkezés, lakáskultúra tematikában készült. A kérdőíveket, útmutatókat a korszak ismert néprajzkutatói készítették, többek között K. Csilléry Klára, Kresz Mária, Paládi-Kovács Attila, Gráfik Imre.²¹ Sikerességük, a beérkezett válaszok tükrében nagyon különböző, és nem véletlen, hogy a *Szobabelsök* (K. Csilléry Klára) vagy a *Táplálkozás, konyha, kamra, cserépedények* (Kresz Mária – Morvay Judit) kérdőív-útmutatóra érkezett a legtöbb válasz, hiszen nagyon jól megszerkesztett rajzos tartalmukon túl az önkéntes gyűjtőkhöz legközelebb álló, könnyen gyűjthető témák voltak. A táplálkozás-cserépedények kérdőívre közel 60, a szobabelesőkre több mint száz kézirat, terepgyűjtés érkezett. A *Szobabelsök* kérdőív – a kiírás évében beérkezett – 62 válaszából húszat K. Csilléry Klára válogatásában közreadott a *Néprajzi Közlemények* (SZOLNOKY szerk., 1975).²² Egy évvel később pedig a *Táplálkozás, konyha, kamra, cserépedények* kérdőívnek (FORRAI – SZOLNOKY szerk., 1976) első 11 válasza jelent meg.

A társadalmi gyűjtőhálózatban érkezett válaszok, gyűjtések szisztematikus feldolgozására még kevés adatunk van. Ez leginkább akkor valósult meg, amikor a kérdőív készítőjének eleve voltak kutatási céljai az adott kérdőívben meg-

²⁰ Részletes adatokhoz lásd még: FEJŐS, 2000, 945.

²¹ A Szabadtéri Néprajzi Múzeummal közösen megjelentetett kérdőívek listája: FEJŐS, 2000, 946–947.

²² K. Csilléry Klára használta a kérdőívre érkezett válaszokat feldolgozásaiban is. Például: K. CSILLÉRY, 1997.

fogalmazott tematika kutatására. Ilyen kutató volt például Balassa Iván, aki a kukorica termesztéséről írt monográfiájában alapvetően támaszkodott a saját maga által összeállított és önkéntes gyűjtők által is lelkesen kitöltött, terepen adatolt kérdőívekre (BALASSA, 1960). Balassa úgy fogalmaz, hogy munkája lényegében másfél évtizedes gyűjtő- és gyűjtésszervező munka eredménye. Gyűjtésének legnagyobb része a kérdőívek alapján indult meg, amelyek készítésével „az volt a célja, hogy olyan szakemberek, esetleg néprajz iránt érdeklődők is jó anyagot gyűjthessenek, akik egyébként a kérdést kevésbé ismerik” (BALASSA, 1960, 13.). A kérdőíveket sokszorosítva 1954–1955-ben adta ki, amelyekre nagyon sok választ kapott, de maga is sokat gyűjtött. A kérdőívek adatait térképre is vetítette, amelyeken 174 hely és gyűjtőnév szerepel, utóbbiak között sok ismert néprajzkutató (BALASSA, 1960, 473.).

A kérdőívek használata egyéni kutatásokban tehát bevett gyakorlat volt ebben az időszakban. Ortutay Gyula külön tanulmányt szentelt a betlehemes játékok kérdőíves gyűjtésének, amelynek első mondata már a módszerrel kapcsolatos fenntartásait is megfogalmazza:

nem vagyok túlzottan a barátja a különböző kérdőíveknek. Kényelmes-ségre szoktatnak s azt a téves képzetet ébresztik, különösen a kezdő gyűjtőben, hogy a kérdéscsoportok, egyes kérdések most már kimerítik a témát. Mindig a helyszíni gyűjtés során, a kutatott téma jellege, az előtünk való kibontakozása szerint kell kérdéseinket feltennünk, kell észre vennünk az éppen felbukkanó, előre nem látott problémákat (ORTUTAY, 1956, 91.).

Tanulmányában az általa összeállított kérdőívet ismerteti, amelyet 1943-ban bácskai gyűjtése során, Bácsjózseffelvén ki is próbált. Tanulmányát, a kérdések ismertetést úgy zárja, hogy „Íme a kérdések, amelyek a gyűjtő első tájékoztatását szolgálják. A jó gyűjtő aztán életet ad a holt kérdéseknek” (ORTUTAY, 1956, 97.).

A módszeres kérdőívhasználat komoly szerepet kapott Kisbán Eszternek a gyümölcskenyér délnyugat-dunántúli elterjedését vizsgáló kutatásában (KISBÁN, 1961). A kutató először a Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetségének segítségével 28 német nemzetiségi községbe juttatta el kérdőívét, és a kapott negatív válaszok alapján valószínűsítette, hogy a hazai németiség körében nem volt elterjedt a gyümölcskenyér készítése, de a biztos választ csak helyszíni gyűjtés alapján merete kimondani. A Dunántúlt érintő kutatásában saját, 81 községet érintő gyűjtése mellett többek között a helyi tanítóképző vagy gimnáziumok diákjainak bevonásával további 130 helyről

kapott adatokat. Kisbán Eszter módszeres kérdőíves gyűjtését bizonyítja, hogy 20 helyen ellenőrizte az adatokat, és azokat megbízhatónak találta. Mindezen adatok alapján tudta térképre vetítve is bemutatni a gyümölcskenyér dunántúli elterjedtségét (KISBÁN, 1961).

Az 1960–1970-es években a tárgyi néprajzi kutatásokban folyamatosan jelen van a kérdőívhasználat (pl. FÜZES, 1984, 11.). Jó példa erre Paládi Kovács Attilának a magyar rétgazdálkodásról írt monográfiája is, amely mintegy 110 kutatóponton 1971–1972-ben végzett gyűjtések alapján készült, ahol az adatfelvételt leggyakrabban a szerző maga, illetve más néprajzkutatók végezték el (PALÁDI-KOVÁCS, 1979, 479.).²³ A kérdőívet megválaszolókat külön névjegyzék is tartalmazza.

A kérdőíves gyűjtés abban az esetben volt egyértelműen a legnépszerűbb módszer, amikor egy-egy népszokás, néprajzi jelenség elterjedtségét akarták vizsgálni. E munka során a kutatók folyamatosan támaszkodtak az önkéntesekre, az oktatás vagy a közigazgatás intézményeire. Például Diószegi Vilmos a Néprajzi Múzeum munkatársaként a lucázás szokásáról készített kérdőívet, amelyre sok válasz érkezett a társadalmi gyűjtőhálózat tagjaitól. A gyűjtésszervezés fennmaradt dokumentumai e kérdőíves gyűjtések hétköznapijaiba is betekintést engednek. Például a lucázással kapcsolatban többek között a Bicsérdi Általános Iskola (Baranya megye) igazgatójának is küldött a múzeum egy körlevelet, ahol egy VII. osztályos tanuló végezte el a kérdőíves gyűjtést. A beérkezett válasz alapján Diószegi kiegészítő gyűjtést kért tőle, mert az iskolás gyűjtő a köszöntő verseket nem írta le. Németh István tanuló a következőket válaszolta „Diószegi elvtársnak”: „A múzeumból küldött levelet megkaptam. A rám bízott feladatot szívesen készítettem el. Sajnos beteg voltam, s a kért verseket csak most tudom elküldeni. Zord téli idő van nálunk, és félbetegen csak ezeket tudtam gyűjteni”.²⁴ Az így gyűjtött anyag feldolgozását Diószegi részben elvégezte, sőt a beérkezett gyűjtésekből is közölt többet 1963-ban (DIÓSZEGI, 1963).

Jung Károly tizenöt évvel később a nem házas, fiatal lányok-fiúk temetésekor készített halotti korona jelenlétét, elterjedtségét, szokását kutatta a Vajdaságban. A sajtó útján közzétett felhívásra 20 darab, a szokás meglétét alátámasztó választ kapott, majd ezek figyelembe vételével egy, a hiedelemre vonatkozó, 20 kérdésből álló kérdőívet állított össze és küldte el a felhívásra jelentkezőknek (JUNG, 1980). Jung Károly kitér a kérdőíves és a helyszíni gyűjtési módszerek összehasonlítására is:

²³ *Kérdőív a széna és rétgazdálkodás kutatásához*, Eger, 1971.

²⁴ NM EA 29664.

Az is nyilvánvaló, hogy a magnetofonos gyűjtés – tehát a gyűjtő jelenléte, és nem előre megfogalmazott kérdőíves kérdései – tovább árnyalhatták volna az adatokat. Új mozzanatot azonban valószínűleg nem hoztak volna, hisz a szokás menete ezzel a gyűjtéssel is rekonstruálható. (JUNG, 1980, 90.).

Ez a megjegyzés is jelzi, hogy ez a típusú kérdőíves gyűjtés főleg az egyértelmű, jól körülírható szokások, jelenségek elterjedtségének, létezésének, működésének kiváló adatgyűjtő módszere és a határai akkor jelentkeznek, ha az adott jelenség szélesebb társadalmi-kulturális kontextusát is fel akarná tárni a kutató.

Kisebb részművek kutatása mellett számos nagy, közös gyűjtési vállalkozás volt, amely komplex néprajzi jelenségek teljes magyarországi feltérképezéséhez használta a kérdőíves módszert. Az 1950–1960-as években megsokszorozódó kérdőíves kutatások közül kiemelkedik – a kitalálásától, a gyűjtés megszervezésén át az eredmények feldolgozásáig eljutó – *Magyar Néprajzi Atlasz* átfogó, tudománytörténeti jelentőségű vállalkozása. Ennek előkészítése, megvalósítása jól dokumentált (pl. BARABÁS, 1957; 1967; BORSOS, 2011; DIÓSZEGI, 1957; GUNDA, 1939), tanulmány foglalkozik vele a jelen kötetben is. A kartográfiai módszer, vagyis társadalmi, kulturális, nyelvi, történeti jelenségek elterjedtségének térbeli ábrázolása, térképre vetítése a két világháború között élte első fénykorát Európában, majd az 1960–1980-as években kapott új lendületet, különösen Közép-Kelet és Észak Európában. Bár legnagyobb hatású alkalmazói, pl. Vilkuna vagy Barabás Jenő kiemelték a térszemlélet jelentőségét a néprajzi kutatásokban, de azt is hangsúlyozták, hogy az „elterjedési térkép nem lehet öncél, hanem a kutatási eljárás egy része, segédeszköz az analízishez” (BARABÁS, 1955, 421).

A *Magyar Néprajzi Atlasz* kérdőíves gyűjtési módszerének és főleg a gyűjtött adatok térképes feldolgozásának nagy hatása lehetett a korszak néprajzi kutatásaira: egyéni kutatásokban, nagyobb vállalkozásokban egyaránt hasonló gyűjtési módszereket talál(t)unk. Az 1962-ben meginduló *Szolnok Megyei Néprajzi Atlasz* munkálatai is előképeknek tekintették, sőt a kérdések egyharmadát át is vették, a többit a régió néprajzi sajátosságaiból kiindulva állapították meg. A megyei atlasz-készítés során viszont már cél az volt, hogy az összes településről legyen kitöltött kérdőív (Cs. Pócs, 1964).

Több más megyében is hasonló vállalkozások indultak, amelyek szintén jelzik egyrészt az atlaszkészítés iránti tudományos igényt, de azt is, hogy a néprajzi gyűjtésben milyen mértékben jelent meg ekkoriban az adatok tömeges gyűjtésének (utólag tudományos elemzési célok nélküli) igénye, aminek alapját

a kérdőíves gyűjtések jelentették. Ezek a nagy volumenű kérdőíves gyűjtések ugyanakkor nem számoltak a feldolgozás, az értelmezés nehézségeivel, hiszen, amit egy egyéni, kisebb tematikus kutatásban még meg lehetett tenni (például elemezni egy-egy kisebb téma kérdőív-válaszait, helyszíni gyűjtéssel az adatok megbízhatóságát ellenőrizni, továbbá más típusú terepmunka módszereket is alkalmazva a jelenségek komplexitását jobban feltárni és főleg megérteni), addig erre egy nagy, átfogó kutatásban már nem nyílt lehetőség.

Jó példa a feldolgozás során felmerülő nehézségekre a *Magyar Néphit Topográfia*, amelynek kérdőíveire több száz, több ezer választ vártak, és a bennük található tömeges adatok feldolgozására már az 1960-as években a korszerűnek és újdonságnak számító lyukkártyás rendszert javasolta Hoppál Mihály (HOPPÁL, 1968).

A kérdőívek felhasználását tekintve a nagy tervekkel induló kérdőíves vállalkozások egyik kudarccal zárult példája a palóckutatás volt. Ez a program alapjaiban támaszkodott a kérdőívekre, első fázisa a kérdőívek-útmutatók kidolgozása és nyomtatásban való kiadása volt (21 darab 1968–1979 között), amit követett – segítségükkel – az adatgyűjtés, majd a kérdőíves válaszok feldolgozása. A felderítő kérdőívet 500 településen töltötték ki (akár 2–3 kérdőívet is, így keletkezett kb. 700 válasz), zömében társadalmi gyűjtők, akik a hivatkozásokban, bibliográfiában is szerepelnek (BAKÓ, 1989, 33–35.; PETERCSÁK, 2002). A kérdőíves gyűjtésnek a megyei néprajzi gyűjtőpályázatok adtak keretet, illetve számtalan helyi intézményt is bevontak a munkálatokba. A felderítő kérdőívvel az egész palócság átfogó vizsgálata indult meg azzal a céllal, hogy megtalálják azokat a településeket, ahol a palócnak vélt műveltségelemek leginkább jellemzőek (BAKÓ, 1989). Csakhogy ezek alapján a palócság földrajzi keretei és kultúrája nem volt meghatározható, ami feltehetően a tömeges adatok feldolgozásának nehézségeivel is magyarázható. Így a kérdőívek sokkal inkább egy-egy szűkebb tematikában hasznosultak (PALÁDI-KOVÁCS, 1976; SCHWALM, 1977) vagy regionális feldolgozásokban, mint Ikvai Nándor Ipoly menti falvokról írt tanulmánya (IKVAI, 1977). Utóbbi a palóckutatás felderítő kérdőívének 57 kérdésére érkezett válaszok szisztematikus elemzésére épült. Azonban az eredmény Ikvai értékelése szerint is csak vázlatos és arra elegendő, hogy „ezt a kistájat elhelyezhessük Magyarország etnográfiai tarkaságában” (IKVAI, 1977, 645.). Ez az értelmezési kísérlet is bizonyíték arra, hogy egy általános, teljességre törekvő kérdőív pont abban nem segít, amire készült, nem igazán alkalmas egy táj, régió néprajzi sajátosságainak a megismerésére, értelmezésére. Egy-egy részterület iránt érdeklődőnek viszont kiindulópontot jelenthet.

A kérdőíves gyűjtésre a nyolcvanas évekből is találunk példákat. A jól kiválasztott tematikára és feldolgozás megvalósulására szép példa egy-egy ka-

rácsonyi útmutató (1983) és kérdőív (1982). A *Karácsony* kérdőívet 1983-ban készítette Pócs Éva és Bihari Anna az ELTE BTK Folklore tanszéke és a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára együttműködésében (BIHARI – PÓCS, 1983, 3.). A kérdéssorokat is tartalmazó útmutató célja kifejezetten az 1920–1930-as évek karácsonyi szokásainak megragadása volt, idős adatközlők segítségével. Ehhez egy rendkívül részletesen, a gyűjtés módszereit és a kérdéseket, szűkebb tematikákat is megnevező 22 oldalas útmutató született. Az útmutató a gyűjtési szituációra is adott tanácsot, például hangsúlyozta, hogy: „A kérdések feltevését mindenkor az adott beszélgetés-szituáció határozza meg. Sem az itt megfogalmazott kérdések formáját, sem azok sorrendjét ne érezze a gyűjtő kötelező előírásnak” (PÓCS – BIHARI, 1983, 3.). A kérdőív és a karácsony tematika az 1984-es Országos Néprajzi Gyűjtőpályázat témája és ajánlott kérdőíve is volt, amelyre több tucat pályázat érkezett. Például Lévai János tsz-nyugdíjas Szolnokról küldött be egy közel 80 oldalas, sűrűn tele írt füzetet:

Ezt a gyűjtőpályázatot igyekeztem úgy megoldani[,] mint ahogy a gyűjtőpályázaton a kérdések vannak sorban nyolc részben. De igyekeztem a részeknek a külön pontjaira is mind választ adni[,] mégpedig olyan formában[,] mint ezen a tájon szokás volt vagy még a mai napig is szokás. Lehet, hogy a pályázatom kissé szegényes, de sajnos ezen a vidéken ilyen karácsonyi szokások voltak és ezért rám is ilyen keveset és szerényeket hagytak őseim.²⁵

Ez az idézet is jelzi, hogy a kérdőíves gyűjtések milyen alapos, hiteles terepgyűjtésre ösztönözték az önkéntes gyűjtőket.

Ugyanebben az évben egy másik nagy kérdőíves karácsonyi szokásgyűjtés is indult, amelyet négy fő kérdéskör kapcsán állítottak össze (KRIZA, 1989). Több mint 400 válasz érkezett az ország minden tájáról, célzottan falvakból, városokból egyaránt, aminek pontos összetételéről, feldolgozásáról és annak eredményeiről Kriza Ildikó számolt be, megemlítve azt is, hogy a kérdőíves gyűjtést interjúkkal is kiegészítették. Ez a felmérés kifejezetten a jelenkori karácsonyi szokásokat gyűjtötte. Kriza Ildikó *Változó karácsony* című tanulmánya a kérdőívek adatait elemezve az 1980-as évek szokásait foglalja össze, utalva a különbségekre, változásokra pl. a karácsonyfa állításban, az ajándékozásban, az étkezési szokásokban (KRIZA, 1989).

De a 1980-as években egy új útmutató-sorozat is indult, már olyan modernebb tematikákkal, mint amilyent például Szarvas Zsuzsa a mindennapi tárgyak

²⁵ NM EA 22889. LÉVAI János: *Karácsony*. 1983.

összeírásához készített:²⁶ ez saját tapasztalatán, gyakorlatán alapult, hiszen például a szeremlei tárgyi világot feltáró kutatásában is az egyik gyűjtési módszer a kérdőívek használata volt (SZARVAS, 1986). Ebben a kutatásban a kérdőív nélkülözhetetlen volt, a háztartások tárgyainak és azok történetének pontos feltárására, amit kiegészítettek más terepmunka és adatfeltáró módszerek.

A *Honismeret* folyóiratban mellékletként megjelent, de Néprajzi Múzeum által külön is terjesztett, előbb említett sorozatban jelent meg Fejős Zoltánnak az Amerikába irányuló kivándorlás néprajzi vizsgálatához, Fejős Zoltánnak és Niedermüller Péternek az urbanizáció néprajzi elemzéséhez és Morvay Juditnak a rokonsági rendszerek-rokonsági terminológia kutatásához készített útmutatója. Ezeknek a nem hagyományos néprajzi témáknak a népszerűsége azonban nem volt mérhető a korábban említettekéhez, aminek oka lehet – egyebek között – szaktudományos stílusuk, bevezetőjük is.

A kérdőívhasználat példái egyre ritkulnak az 1990-es évektől. Az önkéntes gyűjtők sem töltik ki gyakran, ritkán használják az útmutatókat, ami persze összefügg azok tematikai elavultságával, hiszen a hagyományos néprajzi témák már alig kutathatók, az új, jelenkort dokumentáló kutatásokra viszont nem születtek kérdőívek, sőt a társadalmi gyűjtőhálózat is megszűnt.

Az egyik utolsó nagy, átfogó kérdőíves gyűjtés a Dél-Nyugat Dunántúl mikrorégióinak kutatása volt, amit Barabás Jenő indított el 1985-ben, és a kérdőíves gyűjtések 1987–1993 között folytak (BARABÁS, 1989). Módszeresen összeállított kérdőívek alapján történt a gyűjtés, több száz válasszal, amelyek néprajzkutatóktól, egyetemi hallgatóktól, és társadalmi gyűjtőktől származtak. Célja az addigi néprajzi atlaszos kutatásoktól különbözően egy-egy falucsoport, mikrozóna kapcsolatrendszerének megállapítása volt. De ennek a kutatásnak a módszere és hipotézise is azon alapult, hogy előre kiválasztott néprajzi jelenségek (tárgyak, szokások, képzetek)²⁷ alapján meg lehet határozni területi egységeket, amelyek alapját társadalmi-kulturális kapcsolatok jelenthetik:

A kapcsolatrendszer összetettsége miatt nem egyszerű a mikrokörzetek felderítése. Vizsgálataink első lépéseként összeállítottunk legjobb tudásunk szerint egy kérdőívet, amely egyrészt biztosítja az anyaggyűjtés szemléleti egységét, másrészt az összegyűjtött válaszok alapján reméljük felismerni egyes települések kultúrájának hasonlóságait és eltéréseit, s ezek révén körzeteket és kapcsolatokat. Biztos, hogy kutatásunk sikere

²⁶ SZARVAS Zsuzsa: *Gyűjtési útmutató eszköztárak készítéséhez – tárgye gyűjtések feldolgozásához*. é. n.

²⁷ A kérdőív nagy témakörei: külső kapcsolatok és a történeti tudat, a termelés és munka, a ház és háztartás, a család, közösség, világkép, összesen 92 kérdéssel (BARABÁS, 1989, 6.).

nagymértékben azon fordul meg, hogy a kérdőív témáit jól választottuk-e ki. Sajnos ez viszont csak a feldolgozás menetében válik világossá. (BARABÁS, 1989, 6.).

Barabás Jenő megfogalmazása a kérdőíves, főleg nagy átfogó kutatások mindegyikére érvényes és tanulságos is, hiszen például a kutatás végeredménye alapjaiban függ a vizsgálatba emelt, előre eldöntött, kiválasztott jelenségek összetételétől, extenzív vizsgálatától. Az ilyen nagyságrendű kérdőíves gyűjtések esetében nincs rugalmasság, változtatási lehetőség, minden eldől a kérdőív – általában kinyomtatott – kérdéseinek összetételén. Az előképnek tekintett palóc és sok más kérdőíves kutatáshoz hasonlóan, e kutatás további nehézségét is a feldolgozás módszertani problémája jelentette, hiszen az adatok térképre vetítésén kívül más (pl. statisztikai elemző) módszer, ami az összefüggések, kapcsolatok megtalálását segíthette volna, fel sem merült. Ez pedig általánosságban a tömeges adatok feldolgozásának sokat emlegetett nehézsége és problémája, ami ezt a kutatást is megakasztotta, pedig tervben volt az extenzív adatgyűjtést követő, egy-egy mikrotájra fókuszáló intenzív kutatási szakasz is (BARABÁS, 1989, 7.).

A kérdőívhasználat az 1990-es évektől már alig bukkan fel néprajzi kutatásokban, ám jelzi a néprajzi-antropológiai terep és kutatási módszerek és témák változását. A kérdőívhasználatához szükséges társadalmi közeg is megváltozott: nagy kérdőíves gyűjtések szervezésére a mai kutatási viszonyok között sokkal kevésbé van lehetőség. A kérdőív használata a néprajzi kutatásokban több mint egy évszázadon át uralkodó adatgyűjtési, adat mentési törekvések lenyomata: minél több adat gyűjtése, ezek rendszerezése, elterjedtségek alapján következtetések levonása, illetve az adatok adattárba helyezése egy későbbi feldolgozás reményében. Ezzel a módszerrel a néprajzi jelenségek gyűjtése valósult meg, és kevés adat alapján kisebb vizsgálatok esetén az értelmezésük, amelyek célkeresztjében leggyakrabban az adott jelenség időbeli és térbeli létezése fő sajátosságainak feltárása állt. Érdekes, hogy az 1960–1980-as évek társadalom- és gazdaságtörténet statisztikai vagy kvantitatív módszerei nem voltak hatással ezekre a kutatókra, szinte csak a kartográfia módszer alkalmazása figyelhető meg. A kérdőíves gyűjtések elmaradásával párhuzamosan 20. század második felétől ugyanakkor sokkal inkább előtérbe kerültek a komplex, antropológiai terepmunka módszereken alapuló kutatások, amelyek egy-egy közösség működésének hosszabb ideig tartó megfigyelésén alapultak, és a társadalmi és kulturális kontextusokra is figyelő megközelítés jellemezte. Társadalmi jelenségek, a közösségek működésének átfogó vizsgálata kérdőívvel már végképp nem valósítható meg.

Bár a kérdőíves, sokszor távgyűjtések ellentmondanak a néprajzi-antropológiai terepmunka-módszereknek, mégis a kérdőívhasználatban meghatározóvá vált gyűjtési módszer – a helyben élő, helyi viszonyokat ismerő önkéntesek bevonása – egyáltalán nem nevezhető sikertelen vállalkozásnak, hiszen a jól előkészített kérdőíveknek köszönhetően néprajzi jelenségek széles köréről rendelkezünk nagyszámú adattal, amelyek az immár történetivé vált néprajzi kutatásokat nagyban segíthetik. A közelmúlt kutatási példái is bizonyítják, hogy a kérdőívekben felhalmozott adatok egyre értékesebb forrásai lehetnek a néprajzi-történeti kutatásoknak, akár résztémák elemzésekor, akár átfogó kutatásokban való alkalmazásuk során (pl. BORSOS, 2011; LUKÁCS, 2006).

IRODALOM

BAKÓ Ferenc (szerk.)

1989 *Palócok 1. Kutatástörténet, föld és nép*. Eger, Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága.

BALASSA Iván

1960 *A magyar kukorica*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

BARABÁS Jenő

1955 Az európai néprajzi atlaszmunkálatok tanulságai. *Ethnographia*, LXVI, 1–4, 409–426.

1957 A Magyar Néprajzi Atlasz elvi és gyakorlati kérdései. *Ethnographia*, LXVIII, 4, 600–626.

1967 Mutatvány a Magyar Néprajzi Atlasz anyagából. *Néprajzi Értesítő*, 49, 5–72.

1989 A délnyugat-dunántúli mikrorégiók kutatásáról. In: BARABÁS Jenő (szerk.): *Kapcsolatrendszerek a Délnyugat-Dunántúlon (Néprajzi tanulmányok)*. 5–8. Budapest, ELTE Tárgyi Néprajzi Tanszék.

BOGNÁR Szabina

2002 Öröklési gyakorlat vizsgálata a századfordulón. Mattyasovszky Miklós és Baross János gyűjtése. *Korall*, 9, 173–192.

BORSOS Balázs

2011 *A magyar népi kultúra regionális struktúrája a Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozása fényében I–II*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete.

BRAUN Róbert

- 1913 A falu lélektana – Kérdőív és mintaválasz egy tervezett szociográfiai fölvetelhez. *Huszedik Század*, 1, 545–571.

K. CSILLÉRY Klára

- 1997 Lakáskultúra. In: BALASSA Iván (főszerk.): *Magyar Néprajz. Életmód.* 327–417. Budapest, Akadémiai Kiadó.

DIÓSZEGI Vilmos

- 1957 A Magyar Néprajzi Atlasz kérdőívének vitája. *Ethnographia*, LXVIII, 2, 358–359.
1963 Luca napi kotyoló szövegek. *Néprajzi Közlemények*, VIII, 2–4, 3–361.

FEJŐS Zoltán (szerk.)

- 2000 *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Budapest, Néprajzi Múzeum.
2001 Teljességigény avagy felületesség? Egy elfeledett kérdőíves adatfelvétel tanulságai. In: BALI János – JÁVOR Kata (szerk.): *Merítés. Tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére.* 37–58. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete – ELTE BTK Tárgyi Néprajzi Tanszéke.

FORRAI Ibolya – SZOLNOKY Lajos (szerk.)

- é. n. [1976] [Táplálkozás, konyha, kamra, cserépedények kérdőívre érkezett válaszok közlése.] *Néprajzi Közlemények*, XX, 5–236. Budapest, Népművelési és Propaganda Iroda.

FÜZES Endre

- 1984 *A gabona tárolása a magyar parasztgazdaságokban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

GRANASZTÓI Péter

- 2012 Az Etnológiai Archívum mint komplex gyűjtemény fejlesztésének kérdései. *Néprajzi Értesítő*, XCIV, 23–30.
2015 Biharlonkától A magyarság néprajzáig – Györffy István és a Fekete-Körös-völgyi gyűjtés. In: ÓRSI Julianna (szerk.): *A Jászkunság tudósai* 2. 50–72. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület.

GUNDA Béla

- 1939 A Magyar Néprajzi Atlasz kérdése. *Néprajzi Értesítő*, 31, 2–4, 294–300.

GYÖRFFY István

- 1928 *Takarás és nyomtatás az Alföldön*. *Néprajzi Értesítő*, XV, 1, 1–45.

HOPPÁL Mihály

- 1968 Az adattárolás és adat visszakeresés újabb módszereiről (Lyukkártya rendszerek alkalmazása a néprajzban). *Ethnographia*, LXXIX, 2, 264–272.

JUNG Károly

- 1980 A kiházasítatlanok halotti koronája. Adalékok a halott lakodalmának kérdéséhez a jugoszláviai, vajdasági magyarság hagyományvilágában. *Ethnographia*, XCI, 1, 79–98.

IKVAI Nándor

- 1977 Az ipolymenti falvak néprajzi képe. A felderítő kérdőív tanulságai. In: IKVAI Nándor (szerk.): *Studia Comitensia 5, Börzsöny néprajza*, 627–646.

KISBÁN Eszter

- 1961 A gyümölcskenyér elterjedésének tanulságai. Adatok a német-magyar interetnikus érintkezés kérdéséhez. *Ethnographia*, LXXII, 3, 325–343.

K. KOVÁCS László

- 1939 Néprajzi muzeológia. *Ethnographia*, XXXI, 2–4., 261–292,

KRIZA Ildikó

- 1989 A változó karácsony. *A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve*, 24–26, 181–186.

LUKÁCS László

- 2006 A karácsonyfa a közép-európai néprajzi kartográfiában, *Ethnographia*, 117, 3, 211–257.

ORTUTAY Gyula

- 1956 Kérdőív betlehemes játékok gyűjtéséhez. *Ethnographia*, LXVII, 1–2, 91–98.

Cs. PÓCS Éva

- 1964 Szolnok megye néprajzi atlasza. *Ethnographia*, LXXV, 3, 476–478.

PALÁDI Kovács Attila

- 1976 Egy népi teherhordó eszköz magyarországi elterjedtségének tanulságai. A hátitarisznya a palócoknál a 19–20. században. *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve*, 14, 177–204.

- 1979 *A magyar parasztság rétgazdálkodása*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

PETERCSÁK Tivadar

- 2002 A palóckutatás célkitűzései, megvalósulása és eredményei. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, XXVI, 293–297.

RÉKAI Miklós

- 1999 „Szedjétek össze a maradékot, hogy el ne vesszen.” (Jn. 6,12.) Válasz egy régi felhívásra. *Ethnographia*, CX, 1, 24–33.

SEBESTYÉN Gyula – BÁN Aladár

- 1912 Tájékoztató a Folklore Fellows magyar osztályának országos gyűjtéséhez. *Ethnographia*, XXIII, 1, 200–220.

Cs. SCHWALM Edit

1981 A palóc lakodalmi kalácsok. *Ethnographia*, 92, 2–3, 350–373.

SEMAYER Vilibáld

1909 Kérelem a Magyar Néprajzi Társaság tagjaihoz! *Ethnographia*, X, 3–4, 249–252.

SZACSVAY Éva

1972 Pusztai cselédek bábtáncoltató betlehemezése Somogyban. *Ethnographia*, LXXXIII, 2–3, 297–304.

SZARVAS Zsuzsa

1986 A háztartások eszközkészletének átalakulása és az életmódváltozás összefüggései Szeremlén. *Cumania*, 9, 293–338.

SZENDREY Ákos

1943 Ethnológiai Adattár. Beszámoló az Ethnológiai Adattár működéséről. *Ethnographia*, XXXV, 3–4, 193–194.

SZENDREY Zsigmond

1920 *A néphagyományok gyűjtésének módszere*. Budapest, Magyar Néprajzi Társaság.

1924 *Nagyszalontai gyűjtés*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest.

SZILÁGYI Miklós

1984 Györffy István tevékenysége a Néprajzi Múzeumban. *Ethnographia* 94, 4, 577–593.

SZOLNOKY Lajos (szerk.)

1975 Szobabelső kérdőívre érkezett válaszok közlése. *Néprajzi Közlemények*, 19, 5–258.

TAGÁNYI Károly

1917 A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. *Ethnographia*, XIII, 1, 42–58.

THOMAS, W. I.

1912 Race Psychology: Standpoint and Questionnaire, With Particular Reference to the Immigrant and the Negro. *American Journal of Sociology*, 17, 6 (May), 725–775.

Hivatkozott kérdőívek

BIHARI Anna – PÓCS Éva

1983 *Karácsonyi kérdőív. Előzmények és tervek a Folklore Tanszékről*. Budapest, ELTE Folklore Tanszék.

K. CSILLÉRY Klára

1973 *Szobabelsők (Kérdőívek és gyűjtési útmutatók I.)*. Budapest, Néprajzi Múzeum – Szabadtéri Néprajzi Múzeum.

DÉGH Linda

1953 *Útmutató a munkásosztály néprajzi vizsgálatához*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó.

BALOGH István – VÉGH József

1966 *A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincs 3. Hordás, nyomtatás, cséplés I.* Budapest, Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár. /Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez XIII./

1976 *A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincs 3. Hordás, nyomtatás, cséplés II.* Budapest, Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár. /Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez XIV./

ERDÉLYI Zoltán

1959 *Az erdő néprajza*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár. /Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez V./

FEJŐS Zoltán

1981 *Az Amerikába irányuló kivándorlás néprajzi vizsgálata (Gyűjtési Útmutatók)*. *Honismeret*, IX, 6. melléklet

FEJŐS Zoltán – NIEDERMÜLLER Péter

1983 *Az urbanizáció néprajzi vizsgálata (Gyűjtési Útmutatók)*. *Honismeret*, XI, 4. melléklet.

FÉL Edit

1953 *Tájékoztató a népi hímzések gyűjtéséhez*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó.

GUNDA Béla

1939 *Gyűjtögető gazdálkodás és Az elvetett búzától a kenyérig*. Budapest, Néprajzi Múzeum. /Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez I./

KATONA Imre

1954 *Útmutató a történeti népköltészet gyűjtéséhez*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó.

KÉRDŐÍV

É. n. *Kérdőív Magyarország helységeinek néprajzi felderítéséhez*. Budapest.

KOVÁCS Ágnes

- 1956 *Népmesegyűjtés*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár. /Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez III./

HOFER Tamás – VÉGH József

- 1976 *A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse 2. Aratás*. Budapest, Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár. /Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez XII./

K. KOVÁCS László

- 1953 *Hogyan gyűjtsük a népi gazdálkodás tárgyait*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó.

MANGA János

- 1953 *Tájékoztató a színjátékszerű népszokásaink gyűjtéséhez*. Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó.

MORVAY Judit

- 1962 *Népi táplálkozás*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár. /Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez VI./

MORVAY Judit – KRESZ Mária

- 1973 *Táplálkozás. Konyha, kamra, cserépedények. Kérdőív és gyűjtési útmutató*. Budapest, Néprajzi Múzeum – Szabadtéri Néprajzi Múzeum. /Kérdőívek és gyűjtési útmutatók XII./

- 1983 Rokonsági rendszer – rokonsági terminológia (Gyűjtési Útmutatók). *Honismeret*, XI, 3. melléklet

PAPP László

- 1948 *Vezérfonal a népi jogélet kutatásához*. Budapest, Néptudományi Intézet.

SZARVAS Zsuzsa

- 1985 Eszközleltárak készítéséhez – tárgyegyüttesek feldolgozásához (Gyűjtési Útmutatók). *Honismeret*, XIII, 4. melléklet

SZENDREY Ákos

- 1956 *Lakodalmi szokások gyűjtése*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattár. /Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez II./

TÁRSADALMI NÉPRAJZI

- 1952 *Társadalmi néprajzi gyűjtés alap-kérdőíve* (A gyűjtőívet összeállította az Országos Néprajzi Múzeum és a Népművészeti Intézet néprajzi osztálya). Budapest, Országos Néprajzi Múzeum.

VÉGH József

1962 *A hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse 1. Szántás-vetés.* Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum – Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattár. /Útmutató füzetek a néprajzi adatgyűjtéshez VIII./

ZENTAI Tünde

1997 *A népi alváskultúra emlékei, alvási szokások.* Kérdőív. Kézirat.

PÉTER GRANASZTÓI

“A GOOD COLLECTOR GIVES DEAD ISSUES A LIFE”
QUESTIONNAIRES AND GUIDES IN ETHNOGRAPHIC RESEARCH

The use of questionnaires in ethnographic research reflects more than a century of data collection and data salvation efforts: collecting as much data as possible, systematizing such data, drawing conclusions based on their ubiquity, and putting the data in a repository in the hopes of future processing. By this method, the collection of ethnographic phenomena was accomplished, as well as their interpretation (less data resulting in smaller studies), the most frequent goal of which was the exploration of the main features of the temporal and spatial existence of the phenomenon.

The systematic production of questionnaires and guides started in the late 1930s at the Ethnographic Museum, following Scandinavian models and building on the role of social collectors. After World War II, it was continued under completely different socio-political conditions for organizing and directing a collecting movement in the Ethnographic Museum, which resulted in a series of questionnaires and collection guides being produced until the late 1970s by famous ethnographers of the era. The use of questionnaires was also a common practice in individual research in the 1960s through 1980s, many ethnographic monographs having had used them.